

ТЮРКСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В ДІАЛЕКТНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ СТЕПОВИХ ГОВІРОК ПІВДНЯ ХЕРСОНЩИНИ

В.І. Нестеренко

В статье рассматривается вопрос взаимодействия тюркских и украинского языков на уровне фразеологии. Рассматриваются тюркские элементы в диалектной фразеологии степных говоров Херсонщины.

Ключевые слова: диалект, фразеология, говор, тюркские элементы

У статті розглядається питання взаємодії тюркських та української мов на рівні фразеології, вплив тюркських елементів на діалектну фразеологію степових говірок Херсонщини.

Ключові слова: діалект, фразеологія, говірка, тюркські елементи

The article deals with the interaction between the Turkish and Ukrainian languages correlating to the phraseological level and the influence of Turkish elements on the dialectal phraseology of Kherson steppe speech peculiarities.

Key words: dialect, phraseology, speech peculiarity, turkish elements

Вивчення діалектної фразеології як частини багатой фразеології національної мови, потребує великої уваги. Ця частина української мовознавчої науки довгий час залишалась поза увагою мовознавців. Звичайно, не можна говорити, що робота в цьому плані зовсім не велася. Треба відзначити найвагоміші матеріали та дослідження української діалектної фразеології, які територіально розподіляються таким чином: поліські, середньо поліські (Г. Добролюжа, П. Грищенко), східноподільські, західно подільські (П. Грищенко, М. Доленко), буковинські (Н. Бабич), бойківські (М. Демський, Ю. Прадід), закарпатські (Й. Дзєндзелівський, В. Лавєр), східнослобожанські, східностєпові (Р. Міняйло, В. Ужченко, Д. Ужченко), степові (Г. Грица, А. Поповський, В. Чабаненко).

Наприкінці ХХ ст. посилюється інтерес до вивчення діалектної фразеології в цілому, а також особливо активно досліджується діалектна фразеологія степових говірок. Про що свідчать кілька захищених дисертаційних робіт (Г. Грица, Р. Міняйло), “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини” В. Чабаненка. Та, на жаль, діалектна фразеологія степових говірок зараз ще мало досліджена та опрацьована.

На нашу думку, приділяється мало уваги питанню ролі тюркізмів у формуванні фразеології півдня України. Адже саме ці території віками були рідними як для слов’ян, так і для тюркських народів. Тут треба згадати про Запорізьку Січ та Кримське Ханство, а вже у ХVІІ – ХVІІІ ст. не припиняється переселенський рух на південні землі України. Про ці контакти яскраво свідчить топонімія Херсонщини (особливо дореволюційна). Назви населених пунктів:

- 1) м. Генічеськ;
- 2) с. Чонгар;
- 3) с. Чокрак;
- 4) с. Юзкуї [6 с. 56].

Назва Арабатської стрілки походить від тюрк. арабат “передмістя”, що в свою чергу запозичене з арабської “рабад”.

Цікавим є те, що в Генічеському районі за кілька кілометрів одне від одного лежать села Стокопані та Фрунзе, які до революції мали одну назву – лише різними мовами – українська Стокопані (сто копанок або колодязів) та тюркська Юзкуї (юз – сто, кой – колодязь).

Звичайно, найбільше слідів контактування зовсім різних за своїм походженням народів залишає лексика. Особливо виразно це можна простежити на фразеологічному рівні мови.

Коли збирається дуже гамірлива компанія, то кажуть “архаровці прилетіли” (тюркське – „дикий гірський баран”; с. Іванівка, Генічеський р-н), хоча етимологія цього фразеологізму потребує свого пояснення.

Дуже часто можна почути, особливо від людей старшого віку, вираз “справляти байрам” (тюркське – „мусульманське свято”; с. Стокопані, Генічеський р-н), який означає – бути веселим, відзначати якесь свято. Тут конкретне значення назви мусульманського свята перейшло в абстрактне, будь-яке свято в степових говірках української мови.

Особливо по селах залишається звичай будувати шатро, в якому гуляють весілля. На Херсонщині його називають балаган (тюркське – „тимчасова будівля для торгівлі, театральних вистав”). Від цього

слова утворився фразеологізм “*натинати, напинати балаган*”, який означає наближення весілля у молододі пари. Наприклад: *Щось давно ходять ці двоє, мабуть скоро балаган напинати* (с. Стокопані, Генічеський р-н).

Про людей, які мають достаток, говорять, що вони “*їдять балики*” (тюркське – „просолена та пров’ялена частина осетрової риби”). І навпаки, для бідних людей, незаможних теж застосовують цей вираз, але вже з іншим відтінком: “*сидять голодні*”.

Нестримну, різку людину характеризують словом “*буран*” (тюркське – „снігова буря, завірюха, заметіль”), тобто щось холодне, різке, непередбачене. Існує фразеологічний зворот “*буран прилетів*” (с. Чонгар, Генічеський р-н).

Про людину, яка нічого не розуміє, не орієнтується в ситуації, говорять, що вона “*як дундук*” (тюркське – „уперта людина, старий холостяк, бовдур”).

Коли назріває викриття якоїсь справи, можливо таємної, або когось застає смерть, то вживають фразеологічний зворот “*каюк прийшов, наступив*” (тюркське – „човен”; с. Чонгар, Генічеський р-н). Тут можлива асоціація із штормом на морі: коли перевертається рибацький човен під час хитавиці, то можна потонути, загинути.

Про велику купу дітей або великий гурт людей кажуть, що “*ціла орава зібралася*” (тюркське – „великий гурт людей, натовп”). Паралельно із цим виразом вживається “*ціла орда*” (тюркське – „об’єднання кількох кочових племен”; с. Олександрівка, Новотроїцький р-н).

Якщо людина вдягнена неохайно, в яесь драння, бідно, то про неї кажуть “*учкуром підперізана*” („очкур” з тюркської – „пояс або шнур”; с. Стокопані, Генічеський р-н). А про повну, мало рухливу людину кажуть “*вовняний чувал*” (тюркське – „великий лантух”; с. Олександрівка, Новотроїцький р-н).

Якщо в тюркських мовах слово *якишатися* означає “*бути в хороших стосунках*”, тобто має позитивний смисл, то в степових говірках української мови воно набуло дещо іншого забарвлення. Воно несе більш негативний відтінок: “*Знов ці п’яниці поякишалися, жди від них біди*” (с. Чонгар, Генічеський р-н).

Фразеологізми, що функціонують у степових говірках, у більшості випадків збігаються з фразеологізмами літературної мови або ж відрізняються від останніх певними фонетичними, акцентуаційними, граматичними, словотвірними та лексичними особливостями. Наявність у степових говірках діалектних фразеологізмів, властивих лише цій групі говірок, вказує на існування мовних контактів їх носіїв з іншими народами на різних етапах історичного розвитку.

Висновки.

Це, звичайно, лише перші спроби в дослідженні тюркських елементів та у формуванні діалектної фразеології степових говірок. Ці важливі питання потребують подальшого вивчення, описання та картографування. Думка про те, що степові говірки не були цінним матеріалом для поповнення української фразеології новими зворотами, є неправильною, бо детальніші дослідження вказують на вирішальну їх роль у формуванні української фразеології. І як відзначив А. Поповський: “Грунтовне вивчення говорів дає цінні фактичні дані для з’ясування важливих закономірних процесів у розвиткові української літературно-національної мовної норми”[4, с. 2-3].

Література:

1. Грица Т.Г. Фразеологія Гуляйпільського району Запорізької області: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1996. – 17 с.
2. Міняйло Р.В. Активні процеси в оральній фразеології сходу України: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 19 с.
3. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. – К.: Наукова думка, 1990. – 165 с.
4. Поповський А.М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови. – Дніпропетровськ: Держкомвидав СРСР по народній освіті, 1980. – 87 с.
5. Прадід Ю.Ф. Із спостережень над українською діалектологічною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44-47.
6. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

Поступила 23.09.2004 г.